

NAGYVÁRAD OSTROMA 1660-BAN.

(Két vázlattal.)

A mult évben 250 éve volt, hogy az a szörnyű veszedelem, melyet II. Rákóczy György erdélyi ejedelem szerencsétlen lengyelországi hadjáratával országára idézett, Nagyváradot is utolérte, s Szent László városa, Erdély féltve féltett kulcsa, annyi meddő erőlködés után végre is török kézre jutott.

S bár a magárahagyott várral és várossal még közvetlenül a veszedelem előtt sem törődött senki; váratlan elvesztésének híre megdöbbenett mindenkit, aki annak messzekiható következményeivel csak némileg is tisztában volt.

Az esemény nagy fontosságából önként következik, hogy azzal hosszabban, rövidebben minden egykorú vagy közel egykorú történetíró foglalkozik.

Legrészletesebben azonban egy szemtanu, Szalárdi János, a káptalani levéltár mint hiteles helynek jegyzője tárgyalja Várad elvesztését «Siralmas krónikájában», mely egyszersmind minden későbbi leírásnak közös és kizárólagos forrása lett.

Napjainkban is többen foglalkoztak azon feladattal, hogy Szalárdi kacskaringós, nehézkes, épen ezért nem eléggé világos, de mindamellert feltétlen hitelt érdemlő előadása alapján, az ostrom és védelem történetét a nagyközönséggel is megismertessék.

1877-ben jelent meg Deák Farkasnak «Nagyvárad elvesztése 1660-ban» cz. értekezése, majd 1892-ben Bunyitay Vincze, 1904-ben pedig Tóth-Szabó Pál foglalkoznak ugyanezen kérdéssel «Nagyvárad a török foglalás korában» illetőleg «Nagyvárad az erdélyi fejedelmek és a török uralom korában» cz. műveikben.

Indokolnom kell tehát, hogy ezen ismételt leírások után miért térek én is e tárgyra vissza.

Elsősorban is tudnivaló, hogy a most említett három író az eseményeket csak az általános történelem nézőpontjából ismertetvén, leírásukban a tisztán hadtörténelmi és katonai részletek kellő méltatásban nem részesültek.

Egyikük sem próbálta meg, hogy az ostrom lefolyását s Nagyvárad akkori helyrajzát térképen is ábrázolva, az eseményeket a térnek és terepviszonyoknak szemléltetésével is érthetőbbé tegye.

A második ok az, hogy mult év tavaszán forrásaink száma egygyel gyarapodott. Ugyanis dr. Karácsonyi János kanonok, a váradí káptalan levéltárában megtalálta «Az Várady obsidioban megh maradott es Szerday Vezér Ali Basatul Szeidy Ametth Bassa által az Várbul Debreczeny Várossában kísértetett kevés számú nemessegh»-nek 1660 augusztus 31-én, tehát közvetlenül a véres események benyomása alatt hevenyészett és «nagy keseredett Szívvel az egész kereszténységhe eleiben terjesztetett» emlékiratát,¹ melyet ugyancsak Szalárdi fogalmazott, s későbbben, helyenkint bővítve, helyenkint rövidítve, siralmas krónikájába illesztett.

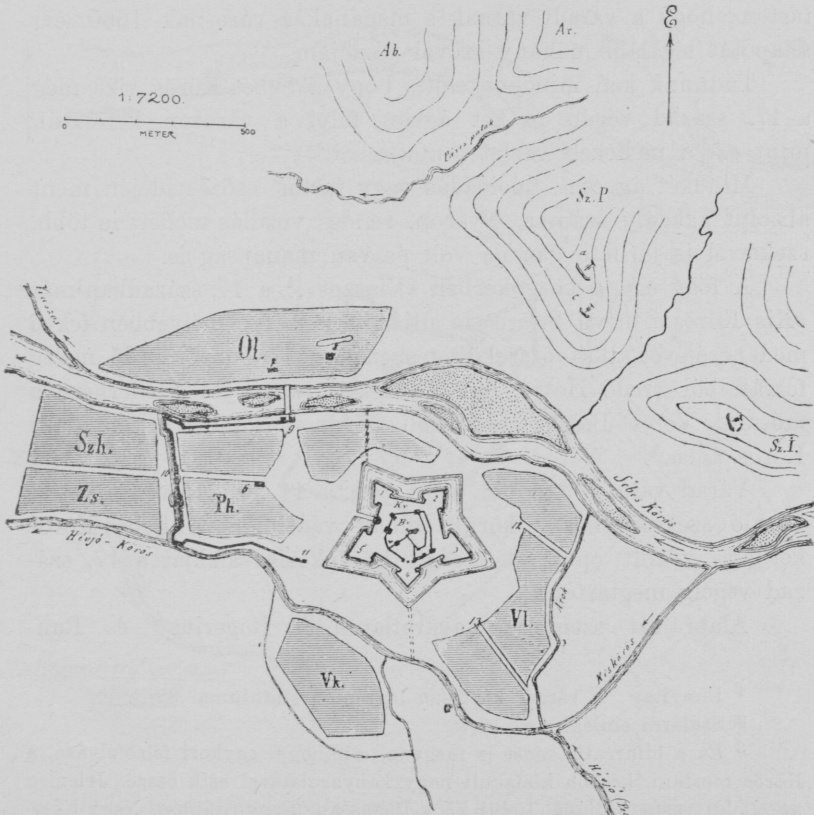
Sok, merőben új dolgot ez az emlékirat nem tartalmaz, dátumot is alig, mindamellett, bárha az ostrom és védelem egyes mozzanatait ennek alapján sem lehet naplószerűen elbeszélni, sok tekintetben bővíti a régi Váradról és ostromáról való tudásunkat, s ilyformán a siralmas krónika egyes homályos helyeit is érthetőbbé teszi.

Dr. Karácsonyi János nekem volt szives az eddig ismeretlen emlékiratot ismertetés végett átengedni, minélfogva annak, a régi Várad helyrajzára vonatkozó adatait részletesen kifejtettem a biharmegyei régészeti és történelmi egylet 1910. évi május hó 16-án tartott közgyűlésén «Uj adatok Nagyvárad 1660. évi helyrajzához» czimű előadásomban.

¹ A 7 sűrűn írott ivre terjedő emlékiratot ugyancsak Debreczenben, 1662. aug. 20-án bizonyos Jagosics Márton másolta le, s ez a másolat került a káptalan levéltárába.

NAGYVÁRAD VÁRA

1660-BAN.

Ab. - Ablakos hegy
 Ar. - Aranyos hegy
 Sz.P. - Sz. Péter-hegye
 Sz.I. - Szt. István hegye.
 Ol. - Olaszi
 Sz.h. - Szombatfely.

Zs. - Zsupos
 Ph. - Péntekhely
 Bv. - Belsővár
 Kv. - Külsővár
 Vl. - Velencez
 Vk. - Vadkert

- 1. - Csonka bástya
- 2. - Aranyos
- 3. - Veres
- 4. - Királyfa
- 5. - Bethlen
- 6. - Péntekhely egyháza
- 7. - Olaszi egyháza.
- 8. - Sz. Egyed egyfi
- 9. - Éjszaki kapu.
- 10. - Péntekhelyi Kapu
- 11. - Vadkert kapu
- 12. - Sz. Ferencz útloza
- 13. - Velencez

☒ Török ostromútog

Most tehát ezen topographiai meghatározások alapján kísérlem meg az ostromot, legalább főbb vonásaiban, katonai szempontból, a mellékelt két vázlat alapján ismertetni, lehetőleg elhagyván minden általános, s az előbb említett szerzők műveiben is feltalálható részletet.

Mielőtt azonban magára az ostromra áttérnék, szükségesnek tartom, hogy a váradi várnak s magának a városnak 1660. évi állapotát legalább néhány szóval vázoljam.

Tudnunk kell mindenekelőtt, hogy a Sebes-Körös vize még a 17. század végén is két ágban folyt a városon keresztül, mint azt a mellékelt vázlat mutatja.

Mindkét ág csak hóolvadás vagy tartós esőzés idején ment abszolút akadály számba. Nyáron, rendes vízállás mellett is több, szekérrel is járható gázlója volt és van manapság is.

A főág egy a középkorban «Viaszos»,¹ a 17. században már «Kis Körös»² nevű bifurcatio útján a Berettyó mélyebben fekvő medenczéjével állott összeköttetésben,³ míg a Püspökfürdő meleg forrásaiból eredő Hévíz (ma Pecze), mesterséges mederben, a mostani Veres Balázs-utca déli végén torkollott a vár alatti Körös ágba.⁴

Várad vára, a későbbi belső vár,⁵ a 11. század végén, Szent László székesegyháza⁶ körül, annak védelmére a Sebes-Körös két ága között épült,⁷ s eredeti középkorias alakját a 17. század végéig megtartotta.

Alaprajzát szemlélve, akaratlanul is Rogerius⁸ és Ran-

¹ Bunyitay: A váradi káptalan legrégebbi statutumai 32. l.

² Szalárdi emlékirata.

³ Ez a bifurcatio most is megvan, csak hogy egykori felsőfolyása, a Körös mostani, később kialakult nagy kanyarulatával esik össze. Jelenleg az alföldi vasút hídjánál indul ki, s Püspökin, Nagy-Szántón, Nagy-Kerekin áthúzódva, Szentpéterszeg alatt torkollik a Berettyóba. A Körös szabályozása óta élővíz nincs többé benne.

⁴ Miles: Siebenbürg. Würg Engel 206. l.

⁵ A vázlatokon: Bv.

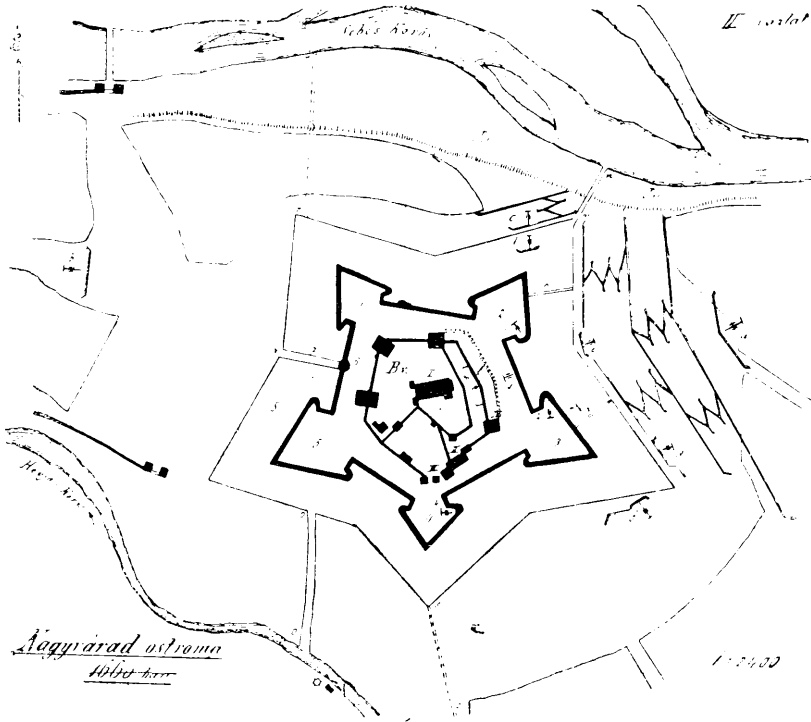
⁶ Alapfalait megtalálták 1883-ban (2. vázlat I.)

⁷ Thuróczy: Chronica hungarorum. Cap. LIX. (Schwandtner: Script. rerum hung. I.)

⁸ M. Rogerii miserabile carmen. Cap. XXXIV. (Schwandtner i. m.)

sanus¹ szükségzavú leírása jut eszünkbe, mert bár Bethlen Gábor és I. Rákóczy György csaknem egészen újra építették e belső várat, annak alaprajzi elrendezésén egyikük sem változtatott.

E belső vár körül épült, Gyula elvesztése, tehát 1566 után, az akkor már erősen terjedő újabb olasz várépítő modorban,

vagyis a bástyarendszer szerint, a külső vár,² mely a kaputorony kivételével maig is változatlanul fennáll, míg a belső várat 1692 után, a sok átépítéssel eredeti mivoltából teljesen kiforgatták.³

¹ Petri Ranzani Epitome Rerum Hungaricarum. Index I. (Schwandtner i. m.)

² 1. vázlat Kv.

³ Helyén most egy 2 emeletes ötszögletű kaszárnya áll, mely részben a régi belső vár falainak felhasználásával, a 18. században épült.

1569-ben épült a «Királyfia» bástya,¹ körülbelül 1570 és 1590 között a «veres», «aranyos» és «csonka» bástya,² 1573-ban a kapu, a fölötte levő toronnyal,³ 1576-tól 1596-ig pedig a «föld» vagy «fa» bástya, melyet Bethlen Gábor 1618-ban tőből ujjáépíttetett, s melyet azóta Bethlen bástyának nevezünk.⁴

A külső várnak csak egy kapuja volt, a nyugati oldalon a Bethlen- és csonka bástya között, míg a belső vár kapuja dél felé nyílt.⁵

A kurtinákra merőlegesen álló rövid és hátratolt bástya-szárnyak kasamatái 2—2 ágyú felvételére szolgáltak, míg a többi ágyú a nyílt gáton volt elhelyezve.⁶

Az átlag 30 méter széles főárkot⁷ a Királyfia-bástya alatt a Körös déli ágával, a Csonka-bástya felett a folyó főágával, földalatti, boltozott csatorna kötötte össze.⁸

A belső árokfalak (escarpe falak) a vársík (glacis) tarajvonalára fölé emelkedtek.

A térképre vetett futólagos pillantással is meggyőződhetünk a felől, hogy e várnak a 17. század derekán már lényeges fogyatkozásai voltak.

Az első, ki nem küszöbölhető hiba, a szőlőhegyek közelsége volt. 1660-ban a törökök Szent Péter hegyéről⁹ 800, Szent István hegyéről¹⁰ 900 méter távolságból, s 60—70 méter relatív magasságból könnyűszerrel be tudtak már a vár belsejébe lövöldözni, s a belsővárat a védők nyakába rontván, a várudvaron való közlekedést és tartózkodást lehetetlenné tették, még mielőtt a főgátat összelőtték volna. Ellenben a vártüzérség, a kedve-

¹ Dr. Karácsonyi: Békés vármegye tört. III. 155. l. (A vázlatokon 4. sz. alatt.)

² A vázlatokon 3., 2., 1. sz. alatt.

³ 2. vázlat 6. sz.

⁴ Bunyitay: A mai Várad megalapítása 14. l. (A vázlatokon 5. sz.)

⁵ 2. vázlat III.

⁶ 1632-ben 69 ágyú volt a várban. (Bunyitay: A váradi püspökség tört. II. 308. l.)

⁷ 2. vázlat 8. sz. a.

⁸ 2. vázlat r—r és s—s. Az előbbi most is látható.

⁹ A mostani Kálvária-hegy. (1. vázlat Sz. P.)

¹⁰ Most «Körös oldal.» (1. vázlat Sz. I.)

zötlen terepszög következtében egyik magaslatra sem tudott fellőni.

A másik hiba a város közelsége volt. Ugyanis nyugaton a «Péntekhely» vagy «Péntekszér» nevű belső város,¹ keleten «Vencze»,² délen pedig «Vadkert»³ külváros, a várból való szabad kilövést csaknem mindenütt megakadályozták, ellenben a támadónak sok tekintetben előnyére voltak.

A város közelsége szülte aztán a harmadik hibát, a külső mellékművek teljes hiányát, minek következtében lehetővé vált, hogy az ostromló már a legelső ütegeket a főgáttól körülbelül 300 méter távolságban építvén, az amúgy sem nagy várnak egész területét veszélyeztesse.

De volt még egyéb hiba is.

I. Rákóczy György idejében ugyanis tovább folyt az építkezés, de a sok rendszertelen babrálással inkább rontottak, mint javítottak a váron.

Ahhoz nem értő ember terve alapján az addig csak 30 méter széles árkot 50 méterre szélesítették.

Nagy munka lehetett, mert a külső árokpárt falazása még 1660-ban, tehát 12 évvel I. Rákóczy György halála után sem volt készen.⁴

Az árok kiszélesítésével aztán elérték azt, hogy a glaci⁵ tarajvonala az árok belső (escarpe-) falát még annyira sem fedte, mint eddig, s ezenfelül az árok külső (contrescarpe-) falának a bástyaacsúcsokkal szembe eső részeit a hátrahagyott bástyaszárnyak casamataiból nem lehetett többé pásztázni, miután a bástya fülek (orillon) miatt az ágyúkat odairányozni nem lehetett.

Mindezen hibákat még azzal tetézték, hogy az újabb olasz modor szerint amúgy is nagyon magas escarpe-falakat még

¹ 1. vázlat Ph.

² A mostani «Várallja» helyén. (1. vázlat VI.) A középkorban «Tykol» (tyúkól) néven is előfordul. (A váradi kápt. legrégebb. stat. 33. l.)

³ 1. vázlat Vk.

⁴ Szalárdi emlékirata.

⁵ Szándékosan nem használom a magyar katonai nyelv szörnyszülöttét, a «sikam» szót.

magasabbra építették, a mi azután, az előbb említett hibákkal egyetemben, az ostrom alatt kegyetlenül megboszulta magát.

Teherhárító boltozatok hiányában a mellvéd földtömegének egész oldalnyomása az árok belső falára nehezedett, minek következtében aránylag csekély faltömeg leomlása az egész rendszer egyensúlyát megzavarta.

A belső vár falai pedig még 1660-ban is a főgát tarajvonala fölé emelkedvén, valóságos golyófogót alkottak, a nélkül, hogy az activ védelemben részt vehettek volna, miután ágyúk felvételére nem voltak berendezve. Különben a belső vár a külső vártól sem árokkal, sem más akadálylyal elválasztva nem volt.

A vártól nyugatra eső Péntekhely szintén meg volt — bár nagyon tökéletlenül — erősítve. Nyugati oldalán,¹ a Körös két ága között, éjszak-déli irányban mély árok és egy-egy bástyában végződő szabadon álló magas kőfal állott, közepe táján² csapóhidas (emelesős) kapuval.

Az éjszakai bástyától a hídnál álló emelesős kapuig³ czölöp-gát húzódott a Körös partján végig, de a hid és a csonkabástya között hézag volt, mert a gátnak valamikor itt állott folytatása 1660-ban már el volt pusztulva. A déli bástya és a Vadkertkapu között rozoga föld- és sövénygát állott.⁴

Talán mondanom sem kell, hogy Péntekhely kerítésének, 1660-ik évi állapotában, semmi értelme és haszna nem volt. De Várad történetéből nem ismerünk egyetlen példát sem, mely azt mutatná, hogy a várost környező palánk huzamosabb ellenállást lett volna képes kifejteni s csak a védőerő haszontalan szétforgácsolását eredményezhetvén, inkább ártott, mint használt.

Velenceze, Vadkert (és részben a jobbparti városrész Olaszi is)⁵

¹ A mai nagyvásártér nyugati szélén (1. vázlat).

² A mai Zöldfa-utca keleti végén (1. vázlat).

³ A mai főreáliskola táján (1. vázlat).

⁴ A mellékelt 1. vázlat szerint.

⁵ Az 1660. évi ostrom után összezsugorodott Olaszi a törökök 1668 táján árokkal és palánkkal vették körül s azt 1692-ben a császári sereg ellen néhány napig védelmezték is. (Lásd: «Nagyvárad 1692-ben» cz. értekezésemet a biharmegyei régészeti és történelmi egyeslet 1903 9. évkönyvében.)

ott, a hol természetes határa nem volt, körül lett árkolva, de számbavehető erődítésről itt sem lehetett szó.

*

1660 május 22-én esett el a Szászfenes és Gyalu között vívott véres csatában a szerencsétlen II. Rákóczy György. Hívei súlyos sebekkel borítva szállították Váradra, hol június 7-én, hajnali 1 órakor elhunyt.

Holttestét Várad főkapitánya, Gyulai Ferencz, a várórség nagy részével Ecsedre kísérte, úgy hogy a mikor Szejdi Achmet budai basa Erdélyből visszatérve, az új szerdár — Ali, temesvári basa — seregével Várad megvételeére egyesült, se pénz, se katona, se kapitány nem volt a várban, pedig a török boszuló hadjáratának végső célja felől senki s így Gyulai Ferencz sem lehetett kétségben.

Jól tudta mindenki, hogy most már feltétlenül Váradra kerül a sor, melyet azonban a török nem az új fejedelem, Barcsay Ákos, hanem saját maga számára készült, a hátralékos adó és hadiköltségek fejében, elfoglalni.

Rónai Horváth Jenő 50,000 főre teszi a Várad alá érkezett török sereg létszámát.¹ Ezzel szemben a vár őrsége — Szalárdi emlékirata szerint — csak 900 főből állott s ezek között is alig volt több 2—300 számbavehető katonánál, a tüzér mesterségben járatos ember pedig alig akadt egynéhány az egész vár-őrségben.

Hát bizony ez édeskevés volt s legfeljebb egyszerű rajtütés esetén lett volna a vár megvédelmezésére elegendő.

A főgát hosszúsága ugyanis 1600 lépés lévén s minden lépésre (mint az kisebb váraknál szokás) 1½ védőt számítva, könnyen megállapíthatjuk, hogy Várad várának — elméletileg — legalább is 2400 főnyi védőseregre lett volna szüksége, mely létszámban legalább 40—50 ágyú kezeléséhez való tüzérnek is kellett volna lennie.

Hangsúlyozom, hogy minimális számokról beszélek, mert tekintetbe véve a várnak többféle, már a bevezetésben felsorolt

¹ Magyar hadi krónika II. 203.

fogyatkozását, nyilvánvaló, hogy passiv ellenállóképességének csekély voltát csak jóval nagyobb activ erő, azaz védősereg ellensúlyozhatta volna.

A parancsnokságot Gyulai távozása után alpestesi Balogh Máté alkapitány vette át, ki mellé 8 tagból álló vezérkar és védelmi tanács lett beosztva, de ezek között is csak két gyakorlott katona volt Rácz János és Ibrányi Mihály személyében.

Péntekhely védelmére, erődítményeinek már vázolt gyarlósága következtében, a védővonal kiterjedésének megfelelő védősereg sem lett volna elegendő, mert sem rohammentes, sem ágyúkkal védhető nem lévén, a hitvány ezölöp-, illetőleg földgátnak bárhol eszközölt áttörése, a védők helyzetét a belső városban hamarosan tarthatatlanná tette volna.

Jól tudták ezt a váradiaik 1660-ban is s ezért Péntekhelyet, a török sereg közeledésének hírére, védelemre nem is gondolva, július 13-án felégették.

A Várad ostromára 1660 július 14-én megérkezett török had három nagy csoportban szállott meg a vár körül.

Az egyik hadtest Ali basa parancsnoksága alatt a 14-ről 15-re virradó éjszakán, a vár keleti oldalán Velenceze külvárosnak¹ sűrű gyümölcsösei között, a Körös főágától a velencei-utcaig² szállott meg, hol a várbeliek a sűrű fák miatt nem is láthatták s kárt sem tehettek benne. Ali basa sátora Velenceze sánczán kívül, de ahhoz közel, a Körös partján állott.³

Szejdi basa hadteste a Péntekhelytől nyugatra eső Szombat-hely és Zsupos (az emlékirat szerint Sáros) nevű városrészt,⁴ valamint Olaszinak 1659-ben a tatárok által felégetett nyugati részét⁵ szállotta meg.

A nem combattans elemekből álló harmadik csoport Olaszitól éjszakra, a Páris patak völgyében, Szent-Péter hegye, «Ab-

¹ Nem tévesztendő össze a mai Váradvelenceze városrészszel.

² A mai Veres Balázs-utca irányában. (Lásd I. vázlat 13.)

³ A mai velencezi parton a Károly- és Kertész-utca között.

⁴ A mai Kossuth Lajos-utca, Zöldfa-utca, Kapuczinus-utca és Szent László-tér helyén. (I. vázlat Sz. h. és Zs.)

⁵ A mai Bémer-tér táján. (I. vázlat Ol.)

lakos» és «Aranyas» nevű magaslatok között¹ helyezkedett el lovaival, tevéivel, málháival, hol a szőlővel sűrűn beültetett, eléggé meredek hegyoldalok, portyázó lovasság rajtaütései ellen kellőképpen oltalmazták s a hol a várbeliek ágyúi sem tehettek kárt benne.

A törökök elhelyezkedése eléggé világosan mutatta, hogy főtámadásuk, Ali vezérlete alatt, az aranyos- és veresbástya ellen fog irányulni, mely támadást a közeli szőlőhegyekről határozottan lehetett támogatni.

Az ostrom munkálatai csakugyan a vár keleti oldalán, az említett két bástyával szemben, a Szent-Ferencz-utczában² épített ostromüteggel indultak meg, melyet egyelőre ismeretlen számú 10 fontos ágyúval szereltek fel.

Nyilvánvaló, hogy ezen üteg célja nem a falak törése volt, hanem az, hogy a várórségnek a nyílt gáton való tartózkodását megnehezítve, megkönnyítse a janicsároknak a Körös mellett való megszállását, melynek meredek partja a várból való lövés ellen is eléggé fedezte őket.³

Ez a Szent-Ferencz-utczai üteg eleinte olyan rosszul lőtt, hogy csak a belső vár bástyatornyainak cserépfedelét tördelte össze.

Vele csaknem egyidejűleg, Szent-Péter-hegyének tetején, a vártól körülbelül 800 méter távolságban, szintén épült egy üteg, melyet 11 nehéz ágyúval szereltek fel.⁴

Bárha eleinte ez az üteg is túllőtt a váron s a törökök csak hosszabb idő (Szalárdi szerint két hét) múltával jöttek rá, hogy a lövészert hiába pazarolják, a janicsárok mégis megtudták a lábukat a Körös mellett vetni, a miben egyébiránt a ropant szárazság is hathatósan támogatta őket.⁵

Alig helyezkedtek el a janicsárok a Körös partján, máris

¹ 1. vázlat Sz. P., Ab és Ar.

² A mai kolozsvári utczának a 38—50. számú háztelkek közötti része. (1. vázlat 12., 2. vázlat a.)

³ Siralmas krónika 546. (2. vázlat Jn.)

⁴ Szalárdi emlékirata általában csak «lövő szerszámokat» s helyenkint ágyúkat említ. Mozsarat és taraczkot sehol. (1. vázlat a.)

⁵ Szalárdi emlékirata.

megkezdték a közelítő árkok ásását a vár árka felé. Ugyanakkor Szent-István-hegyén,¹ a vártól körülbelül 900 méter távolságban, szintén megszólaltak a törökök nehéz ágyúi, főleg a veresbástya belsejét véve célba.

Most már a szentpéterhegyi és Szent-Ferencz-utczai ütegek is jóvátették eddigi hibájukat s ágyügolyóik a belső vár udvarán, a dél felé nyíló kapu táján² kezdvén aláhullani, nagy kárt okoztak emberben, épületben egyaránt.

Támogatta őket egy negyedik üteg is Szent-Péter-hegyének egyik terraszán, hova a törökök két nehéz ágyút helyeztek. (1. vázlat c.)

Az ötödik üteg (ismeretlen számú ágyúval) Péntekhely egyházától³ éjszakra, a csonkabástya és kapu ellenében, a vártól körülbelül 350 méter távolságban épült s célja volt megakadályozni, hogy a csonkabástya őrsége az aranyos bástyával szemben elhelyezkedő janicsárokat oldalba foghassa.

A vár védői mindezen ostromütegek építését és felszerelését, használható tüzekek hiányában, sem meggátolni, sem hátráltatni nem tudták.

De különben is a török tüzérség most már olyan ijesztő pontossággal lőtt, hogy lövései nemcsak a vár belsejét árasztották el, hanem a tágas lövőreken át a casamatakba is behatoltak.

A janicsárok pedig, földdel töltött zsákokat tolva maguk előtt, lépésről-lépésre közeledtek a vár árkához s szünet nélkül való tüzelésükkal elűzték az aranyos bástya védőit, a kik, úgy látszik, a mellvéd mögé húzódva, támadóik feje fölött lövöldöztek el.

Ali terve most már az volt, hogy az árok vizét lecsapoltatja, azután az aranyos- és veresbástyát aláaknáztatva, levegőbe röpíti.

¹ 1. vázlat b.

² Siralmas krónika, 548. l.

³ A mai nagyvásártéren, ott, ahol a Zöldfa-utczától a Kapu-utczához vezető út, a Reáliskola-utczából délfelé vezető utat metszi. Ezt az egyházat a törökök mecsetté alakították át. Jelenleg nyoma sincsen többé. (1. vázlat 6., 2. vázlat b.)

A lecsapolásra látszólag legkedvezőbb hely az aranyos bástya csúcsával szemben kínálkozott.¹ Ez esett ugyanis legközelebb a Köröshöz s miután az árok külső partja még nem volt kifalazva, legkönnyebben itt lehetett dolgozni.

A nyílt gátról az öt ostromüteg s a janicsárok szakadatlan tüzelése elűzte a védőket, a szárnycasamatákból pedig ezt a pontot, mint már említettem, nem lehetett eltalálni.

A védők szerencsétlenségére a nagy szárazság sem akart alábbhagyni, s a Körös vízállása állandóan rendkívül alacsony volt, nagy öröme a törököknek, mert normalis vízállás mellett az árok vizét lecsapolni nem lehetett volna.

Így is, három heti fáradságos munka után az árok vizének csak ²/₃ része húzódott alá a Körösbe, s még mindig maradt annyi, hogy aknamunkára gondolni sem lehetett.

Így állván a dolog, most már a déli oldalon, a Bethlen-bástya alatti malomnál próbálták meg a lecsapolást,² s bár itt őket sem tüzéségük, sem janicsárjuk közvetlenül nem támogatta, a munka néhány nap alatt elkészült, s az árok még meglevő vize is lehúzódván, az aknaharez legfőbb akadálya el lőn hárítva.

Csak most, az ostrom negyedik hetében fogtak hozzá igazán a törökök a falak töréséhez, s csak ezen időponttól fogva lépett a védők tüzésége számbavehető módon actióba.

A törökök, hogy a falak aláaknázását könnyűszerrel véghezvihessék, elsősorban is a bástyaszárnyak casamatáiba helyezett 2—2 ágyút akarták elnémitani, lerombolván egyszersmind az aranyos és veres bástyát összekötő kurtinát is.

E czélból az aranyos bástya délkeleti, s a veres bástya éjszaki szárnyával, valamint a kurtinával szemközt, közvetlenül az árokparton 2—2 öreg (40—45 fontos) ágyút állítottak fel,³ s míg a már említett távolabbi ütegek a vár belsejét veszélyeztették, a janicsárok pedig mindenkit lelőttek, a ki a gáton mutatkozni mert: addig ezek most már igen csekély, 80, illetőleg 200 méter távolságból, a falakat kezdték törni, rontani.

¹ 2. vázlat n—n.

² 2. vázlat o—o.

³ 2. vázlat c, f és e.

A különben oly gyarló és kevés számú vártüzérség, most egyideig sikeresen működött. Ugyanis az aranyos bástya szárnyát ostromló üteget, a királyfia bástya keleti homlokzatáról «öregh Falkoniokkal» egynehányszor úgy megbontotta, hogy kijavításán a törökök 2—3 éjszakán át voltak kénytelenek dolgozni. Különösen egy «Bukori» nevű¹ öreg ágyú okozott nagy kárt nekik, úgy hogy kénytelenek voltak e bástyával szemközt is egy ostromüteget építeni,² mely aztán a Bukorit egy idő múlva végleg elnémította.

A veres bástya éjszaki sarkára «igen erős gerendákból erős töltött Sánczban» egy «Sárkány» nevű öreg ágyút állítottak a várbeliek,³ melylyel is, a casamatával szemben az árokpártra állított ostromüteget (c) összerombolták. A törökök ezt látva, a többi ütegek tüzelését is a veres bástya ellen concentrálták, s annak mellvédjét annyira lerontották, hogy a védők csakhamar kénytelenek voltak a Sárkányt a bástyáról levontatni.

A törökök az összelőtt ostromüteget hamarosan helyrehozták, s alája, az árok fenekére, még egy másik üteget is állítván,⁴ olyan erővel kezdték rontani a bástya szárnyát, hogy az escarpe fal egy része, a fölötte levő mellvéddel együtt leroskadván, a casamaták lövőréseit is eltorlaszolta, s már is olyan omladékélejtő keletkezett, hogy «majd szekerral is fel mehetnek vala rayta».

A védők ugyan éjnek idején lapáttal, csákánnyal, úgy a hogy eltakarították a törmeléket a lövőrések elöl, de fáradozásuk hiábavaló volt, mert a fal és mellvéd a következő napon tovább omlott.

E bástyaszárny sorsában osztozott az aranyos és veres bástya közötti kurtina is, mert bár a védők annak közepére egy «öregh lövő szerszámott» állítottak,⁵ s azzal úgy az árokpárti, mint a szentferencz utczei üteget eléggé «infestálták»: a törökök concentrált tüzelésükkel ezt is hamarosan elnémították.

¹ Lehet «Bukovi» is. Az emlékirat szövege helyenkint nehezen olvasható. (2. vázlat k.)

² 2. vázlat g.

³ 2. vázlat h.

⁴ 2. vázlat d.

⁵ 2. vázlat j.

A várbeliek részéről még legtöbb sikerrel működött az aranyos bástya délkeleti sarkán álló öreg ágyú,¹ mely az ezen bástya casamatájával szemben levő török ütegek, a királyfia bástya keleti homlokzatára újból felvontatott ágyúk támogatásával, egyideig elég dolgot adott, «egynehányszor nyakában rontván Sánczokat, úgy hogy onnét semmit nem lóhetnének».

De hát mindez csak ideig-óráig való siker volt, mert a törökök, ha nagy veszteséget szenvedtek is, könnyen pótolhatták, a maroknyi védősereg azonban elesett katonája, összelőtt ágyúja helyébe mást nem állíthatott.

Mindehhez augusztus 14-én még egy nem várt, végzetes szerencsétlenség járult. A belső vár éjszakkéleti oldalán álló, s már eddig is sokat szenvedett tüzérszertár,² a benne dolgozó pattantyúsok vigyázatlansága folytán, irtózatos dördüléssel levegőbe repült, romjai alá temetvén a benne, vagy körülötte dolgozó katonákat.

A sok emberélet és lövészer pusztulása a várbeliekre nézve a vég kezdete volt, mert Ali, a ki a várőrséget sokkal nagyobb-nak képzelte, s a robbanás okozta riadalom és felfordulás láttára sem mert rohamra gondolni, most annál nyomatékosabban látott eredeti tervének, a várfalak aláaknázásának megvalósításához.

A veres és aranyos bástya homlokzatához, gerendákkal és földdel befedett két sor öreg sánczkosárból valóságos «caponnièret» építtetett,³ mit is a casamatákból nem lehetett többé megakadályozni, mert a leomló fal és földtömegek a lövőréseket újra meg újra eltorlaszolták, a gáton levő ágyúk pedig szintén elnémultak már.

Közben a veres és aranyos bástya közötti kurtina is magasságának egy harmadrésziére omlott le, s előtte akkora törmelék-lejtő keletkezett, hogy úgy itt, mint a két bástyaszárnyon is, nyitva állott az út a törökök előtt.

Ezt látva a várbeliek, elhatározták, hogy a már ki nem javítható s így meg sem védhető kurtinát feladva, második vé-

¹ 2. vázlat i.

² a 2. vázlaton : IV.

³ 2. vázlat p, p, alatt.

delmi vonalnak a belső vár mögötte fekvő homlokzatát rendezik be.

E végből az említett homlokzat előtt széles és mély árkot ástak,¹ deszkával és gerendával befőttek, külső szélére akadályokat raktak, fenekére pedig puszkaporos hordókat állítottak, melyeket abban a pillanatban akartak volna felrobbantani, a mikor a törökök, a belső várat megrohanva, a bedeszkázott árok fölé jutnak.

A belső vár körfala mögött levő istállót pedig telehordották földdel és törmelékkal, s erre állították a főgátról levontatott ágyúkat, hogy azok a támadókat közvetlen közelből szemben fogadják.²

E tervnek, bár talán első pillanatra jónak látszik, volt egy sántalába, az t. i., hogy kétoldalt nem hosszabbitották meg sem az árkot, sem az akadályokat a külső vár gátjáig, s így ha a rohanó törökök egy része talán lépre is megy, nagyobb része könnyen kiterhetett volna jobbra vagy balra, a fenyegető veszedelem elöl.

A belső vár védelmezésére nem is került a dolog, mert Ali a roham időpontját még mindig nem tartotta elérkezettnek, s be akarta a két bástya alá ásott aknák hatását várni.

Természetes, hogy ez aknák készítését a vár védői sem nézték tétlenül. Ellenaknákat ástak, ámde az egyik, az aranyos bástya alatt folytonosan beomlott, úgy hogy végre is félben kellett hagyni, a másikkal pedig — a veres bástya alatt — megkéstek, mert még mielőtt egészen elkészülhetett volna, a törökök augusztus 24-én hajnalban, még napfölkelte, tehát 5^h előtt, a maguk aknáit felrobbantották.

A hatás borzasztó volt. A veres bástya éjszaki homlokzata mintegy 10 ölnyi szélességben leomlott, a rajta levő, földből készült mellvéd az aknától kezdve csaknem a bástya szárnyáig levegőbe repült, s poreső alakjában hullott a várra vissza. Az aranyos bástya keleti homlokzatán is több ölnyi széles, járható rész tátongott.

¹ 2. vázlat 1.

² u. o. m.

Ekkor rendelte el Ali az általános rohamot a veres és aranyos bástya, a köztük levő kurtína, valamint a csonka bástya nyugati homlokzata ellen is. Minthogy ez utóbbi bástya a péntek-helyi ütegtől nem sokat szenvedett, létrákkal igyekeztek reá feljutni; ámde a létrák a fal felemagasságáig sem érvén fel, a vállalkozás e helyen dugába dőlt.

Annál hevesebb és kétségbeesettebb küzdelem folyt a rések körül. A várbeli hőselekkü asszonyok és leányok maguk is a küzdők soraiba állottak, s forró vízzel, olvasztott faggyuval, kővel s mindenféle, kezük ügyébe akadt ütőszerszámokkal segítettek a rohamot visszaverni, a mi emberfölötti erőfeszítéssel, nagy veszteségek árán, délelőtt 9 órára sikerült is.

De hiába volt már minden!

A parányi védősereg pyrrhusi győzelme, Ali hatalmas seregét fel nem tartóztathatta többé.

A főbkek közül Ibrányi Mihály, Szentandrási Zsigmond, Horváth Tamás, Tyúkodi László, Kürthy János, Szilágyi Péter, Hegyesi János, Tinódi Péter, Leszniczky Péter, Almási Dávid elhullottak már, Rác János, Török István, Ravazdy György, Ravazdy András halálosan megsebesültek.

S a még megmaradt 300, agyonhajszolt, elcsigázott védővel, az összelőtt és felrobbantott várral szemben sok ezernyi, bosszúszomjas török s az újabb babérra vágó szerdár, Ali basa állott.

Hiába lett volna minden további vérontás. Az összeomlott falakat kijavítani már nem lehetett, külső segítségre számítani, annyi szomorú példa után, hiú reménység lett volna.

Nem volt más menekülés, mint a capitulatio, a mely augusztus 27-én be is következett.

S ez volt a 45 napig tartott élethalál küzdelemnek talán leglélekiemelőbb momentuma, mert az a maroknyi had, a mely az ostrom véres napjait és sanyarúságait túlélte, még most sem a saját bőrét, hanem elsősorban is annyi veszedelem és nyomorúságtól sujtott hazáját, Erdélyt, továbbá a magyar történelemnek egyik, örökre megsemmisült kincses bányáját, a váradi káptalan levéltárát és a könyvsajtót feltette.

A feladás feltételei között ott olvashatjuk a kikötést, hogy

a török több várat és kastélyt el ne foglaljon (1. pont), s tekintettel az ország oly nagy részének pusztulására, Erdély adója alább szállíttassék (8. pont).

A negyedik és ötödik pontban pedig a káptalani levéltár és könyvsajtó akadálytalan elszállítását kötik ki a várórség életben maradt főbb emberei.

Nem rajtuk múltott, hogy mindez nem így történt.

Ők, az egész védősereggel együtt, híven teljesítették kötelességüket, sőt még ennél is többet tettek: Magyarország hadtörténetét, a magyar katona páratlan vitézségének és önfeláldozásának újabb, fényes bizonyítékával gazdagították.

Sorsuk tragicuma sem abban áll, hogy elbuktak az egyenlőtlen harcban, hanem abban, hogy bárha akkoriban az egész művelt világ őszinte bámulattal méltányolta vitézségüket, a hálatlan utókor még sem adta meg nekik az elismerésnek becsületesen kiérdemelt palmaágát.

Mert míg Szigetvár, Eger, Drégely, Temesvár és annyi más városunk védelmezőinek a költészet és művészet a történetírással vetekedve állított ércnél maradandóbb emlékjelet, addig Várad lelkes kis őrserege csak a névtelen hősök számát szaporította.

Csontjaik jeltelen sírban porladoznak, nevük, emlékezetük vétképen kipusztult a köztudatból.

Épen ezért gondolom, hogy nem végeztem fölösleges munkát, a midőn Várad elvesztésének 250-ik évfordulóján, legalább gyöngemécsvilágot gyűjtva, a magyar katonai virtusnak eme fényes megnyilatkozását visszaidézem az utókor emlékezetébe.

GYALOKAY JENŐ,
cs. és kir. tüzérszázados.